

ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА СПОМЕНИЦИТЕ ЗА РЕЧНИКОТ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ

Вангелија ДЕСПОДОВА, Скопје

Речникот на македонските црковнословенски ракописи (понатаму Речникот) се работи по принципите на *Slovník jazyka staroslověnského*, но со корекцни и дополнувања што произлегуваат од специфичноста на македонската варијанта на цсл. јазик.

Во овој прилог нема да го опфаќаме проблемот на хронолошките рамки, на ширината во која треба да се движи изборот на ракописите, како и на низата други проблеми што се јавуваат во сите центри каде се работи над овој Речник, туку само на јазичните особености на спомениците што можат да бидат земени предвид за ексерпција за Речникот. Нема да се впуштаме во јазична анализа на секој ракопис што е предвиден за ексерпција, ами ќе се обидеме да ги истакнеме само јазичните особености со кои се карактеризираат и се изделуваат текстовите што можат да се одберат како типични претставници на македонската јазична редакција.¹

Во старословенските ракописи се одразени три временски пластови од различно територијално потекло: првобитната дијалектна основа од југоисточен македонски тип, моравската хомогена јазична суперстилизација и хетерогената источно-бугарско-западномакедонска суперстилизација.²

Нема реска граница меѓу старословенските канонски ракописи што наста-

¹ На заседанието на меѓународната комисија при МКС што се одржа во Загреб 1978 год. при разгледувањето на Пробната свеска од Речникот на македонските цсл. ракописи од П. Ѓорѓиќ и Ј. Русек беше искажано мислењето дека уводната статија кон Речникот треба да содржи и образложение за начинот на изборот на ракописите за ексерпција.

Поради тоа, во овој прилог се задржуваме токму на ова прашање. Притоа, за илустрација на различите појави ќе наведуваме примери исклучиво од корпусот ракописи што се избрани за Речникот.

² Dalibor Brozović, O inventaru fonema starocrkvenoslavenskog jezika, Симпозиум 1100 годишнина од смртта на Кирил Солунски 2, МАНУ, Скопје 1970, 19–34.

нале на македонски терен и македонските цсл. ракописи кои и натаму го чуваат кирилometодиевскиот карактер.

Меѓутоа, и покрај стремежот на препишувачите и редакторите да не го менуваат текстот што го имале пред себе, поради не секогаш точната претстава за нормите на литературно-писмениот јазик и правописот, тие сепак ги внесувале во новиот препис дијалектните особености на својот говор и на тој начин се нарушувал стариот систем. Така, покрај наведените три компоненти, некои црти од народниот јазик што се во стсл. споменици од македонски терен само набележани и се среќаваат само во одделни примери, во македонските ракописи од 12 век наваму доаѓаат повеќе до израз или веќе се прифаќаат како норма.

Ако една јазична црта е засведочена во некој текст, тоа значи дека можела во живиот говор да се употребува и порано, но со оглед на тоа што препишувачите се труделе верно да го пренесат оригиналот што им служел за основа, иновациите во јазикот тешко си го пробивале местото во писмените споменици. Меѓутоа, со анализа на повеќе македонски ракописи, а потоа со компарација на нивните јазични особености, може донекаде да се установаат системите што навлегувале како хронолошки пластови или влијанија, а потоа, според јазичната еволуција во нив, одделните ракописи да се сместат во хронолошки постепените типолошки рамки.

Во македонските ракописи подновувањата се најзабележливи во фонетиката, а помалку се изразени во морфологијата, синтаксата и лексиката.

Појавата на едноеров систем доаѓа како резултат на депалатализацијата на согласките што ги опфатила повеќето јужнословенски дијалекти. И во македонските ракописи е распространето пишувањето само на едниот ер, или, пак, има сразмерно поголема употреба на едната од еровите букви. Така, само големиот ер се пишува во *Стам, Добрејш, Слпч. ап.* и др. текстови, а преовладува, или се пишува само малиот ер во *Добром, Job, Раг, Крат, Карп. ап., Верк. ап., Бит. тр., Орб. тр., Сл. на Ефрем Сириин* и др. Меѓутоа, употребата на Ъ или Ь е главно ирелевантна при определувањето на територијална припадност на споменикот.

Асимилацијата на Ъ во Ь и на Ь во Ъ му претходела на преминот Ъ во О и Ь во € во мак. ракописи. Процесот што довел до елиминација на слабите и до вокализација на интензивните ерови бил во тек кон 10 век, а кон 12 век бил, веројатно, довршен, бидејќи од овој период нема ниту еден македонски ракопис каде не е одразено губењето на еровите во т.н. слаба позиција, асимилацијата на Ъ и Ь, појавата на секундарни ерови и вокализацијата на Ъ во О и на Ь во €.

Еровите гласни обично се губеле на крајот од зборот и пред слог со полн вокал, вклучувајќи ги во полните вокали и интензивните ерови. Притоа, губењето на еровите е полесно во повеќесложен комплекс, отколку во двосложен.

Во мак. ракописи од 13 и 14 век ерот се губи во сите категории: во префиксите, суфиксите, коренот на зборот, во заменките **ВЪСЪ** и **ВЪСЪКЪ** и на крајот од зборот (вклучувајќи ги и примерите без ер пред **СА** и на крајот од предлозите).

Отпаднатиот ер во некои мак. ракописи од 14 и почетокот на 15 век (во *Мак, Крат, Шаф. тр., Верк. ап.* и др.) продолжува да се бележи со надреден знак или со паерок.

Примери со вметнат секундарен ер наоѓаме во сите стил. ракописи од 10–11 век, а се јавуваат поради чувствителноста на словенските јазици спрема консонантските групи тешки за изговор, како при преземањето на туѓите зборови поради стремежот за нивното словенизирање, така и во словенски зборови. Во македонските ракописи вторични ерови се пишуваат во зборови од туѓо потекло, во предлози, префикси, суфикси, во крајните слогови.

Преминот на **Ъ** во **Е** се среќава во повеќе категории отколку преминот на **Ъ** во **О** и поради тоа примерите со вокализиран **Ъ** се во ракописите многу помалку, отколку примерите со вокализиран **Ъ**. Сп.: *Раг* (жречуьскы, вєсь, азъкъ), *Добром* (дєнь, брєниє, осєль, вѣсємь, жидовєскъ, силєнь), *Job* (оуподобєнь, бѣоучєтєць, снємь, брєниє, вєсь мирь), *Мак* (въ темницѧ), *Стам* (правєдєнь), *Добрејуш* (отєць, истинєнь, близь вєси, дєнь, агнєць, конєць, въ темн(и)цѧ, тьрзми дєнми), *Крат* (истинєнь, множество, близь вєси. вєсь), *Верк. ап.* (вѣнєць, сьшєдъ, въ корабѣ адрамитєскъ, вєзмєзднє, срьдовѣдєць, корєнитєць, перьци, прѣходєць, младєнєць, лєстьцьы, прѣоучєствнє, мєчѧ, вєздє, лѣчкѧ-вєствнємь), *Бол. пс.* (во заемките павєлъ, скѣмєнъ и др.), *Раг. пс.* (правєднѧи, жєзлѧ), *Шаф. тр.* (чєстнѧ, лєсть, прѣстєршн ржцѣ, бѣгвнєдєцъ, вєсь, вѣнєцъ, вѣрєнъ), *Сл. на Ефрєм Сирин* (вєплъ грѣшєнь, срьцовѣдєць, вєзъстрашєнь, по ошєствн, искѧшє дѣвєрєць штврѣсти, жєрцѧ).

И покрај тоа што примерите со замена на **Ъ** со **О** се помалубројни во споредба со изјаснетиот **Ъ** во **Е**, тие се позначајни за определувањето на дијалектот на препишувачот. Во комплексот на другите јазични особености што ги карактеризираат ракописите од македонска јазична редакција спаѓа и оваа. Изјаснувањето на **Ъ** во **О** во мак. ракописи не го наоѓаме само во зборовите од религиозната терминологија (како **ЦРКОВЪ**, **КИНОСЪ**), во членските форми, или кај суфиксот **-ОКЪ** (=ЪКЪ), туку тоа е распространето во најразлични категории: во заемките, префиксите, суфиксите, коренот од зборот, во предлозите, заменките. Кај предлозите и кај членуваните зборови доаѓа до вокализација на крајните ерови, бидејќи во говорната верига тие се наоѓаат во позиција како

јаките. Сп.: *Раг* (тои уловѣкъ, вонь), *Добром* (възопи, сотъника, токьмо, гладокъ, лакоть, собрати, ложь, стоуденецосъ, роптааѣж, тошь, тон), *Добреји* (тои, улѣкотъ, праздникотъ, стоуденецосъ, кротокъ, лакотъ, вртопъ, злѣштъ рѣбъ), *Job* (во вт(о)р(ни)къ, вонь), *Охр. ап.* (во, со, ко, сотъникъ, дождъ, вонъ, тои, восна, сотъкнемъ са, собрани, хрѣборъ), *Струм. ап.* (вонь, токмо, оупованне, созда, избитокъ, ко, со, во, надо), *Верк. ап.* (сотникъ, созва, со мною, поѣсосъ, во, со, оупованы, оупованне, надо всѣми, во все, призовоу, въ сонъмищиъ, възопи, во вса, на послѣдокъ), *Бол. пс.* (сонъмище, собрание, создание, крѣпокъ, науѣтокъ, во, ко, улѣнокъ, рамонъ, псаломъ, кинось, тои), *Хлуг. тр.* (золь, созда, сотное лѣто, възопишъ, останокъ), *Шаф. тр.* (сладокъ, создавѣ ма, кротокъ, науѣтокъ, несозданьнаа, хрѣборъ, пѣтъ крѣтокъ и про-страненъ).

Во *Бол. пс.* од 13 век покрај членските форми уловѣнокъ, ѣнокъ, улѣнокъ, грѣхосъ, миросъ, гробосъ има и членски форми пѣтосъ, псаломосъ, вѣсотъ днъ кои сведочат за раното затврднување на старите полумеки согласки во македонските говори.

Паралелно со изјаснувањето на ѣ во о и на ъ во е во мак. ракописи се среќава и погрешно пишување ѣ наместо старото о и ъ наместо старото е. Сп. во *Бол. пс.* вѣскъ, малъмъ, инстр. едн. БОГЪМЪ, 1 л. мн. аор. ДАХЪМЪ, или во *Шаф. тр.* с т рѣа т о трѣици.

Показните заменки тѣ и сѣ во мак. ракописи ги наоѓаме уште во формите тѣи, тои и сѣи, сѣи.

Наведените промени кај еровите влијаеле и придонеле за повеќе промени кај консонантските групи, во структурата на слогот и во морфологијата.

Кон 11 век заслабнува назалноста на носовките и доаѓа до зближување и заемно мешање на овие вокали. Замената на носовките е одразена веќе во *Асеманово еб.* и се претполага дека во Македонија, каде е ракописот напишан, оваа појава е постара отколку на источната територија.³

Ако ги споредиме македонските и бугарските ракописи од 12–14 век со старословенските канонски текстови ќе забележиме некои отстапувања во употребата на буквите за носовките, тие не се пишуваат секогаш на своето место. Ракописите се сообразуваат со новата состојба во јазикот и со правописни правила го нормираат пишувањето на ж и љ.

³ J. Kurz, Nazalni vokali u Asemanovu kodeksu, Slovo 20, 1970, 5–28.

Во *Шафариковиот триод* од 12 век замената на носовките е застапена ограничено. И во *Битолскиот триод* од истиот век замената на носовките не е извршена доследно и Ж скоро редовно стои на своето етимолошко место.

Денеска, во северните, јужните и источните македонски говори не наоѓаме примери за замена на носовките, а во западните и централните мак. говори остатоци од оваа замена наоѓаме само зад *j* (сп.: *јазик, јадро*) и во охридскиот говор зад *ч* во *чаго*. Во сите други позиции не е одразена замената на носовките (сп. *жег, поштеги, чест* итн.).

Како последица од мешањето на буквите за носовките во ракописите од македонска јазична редакција се јавува упростоено пишување со само еден знак за носовките. Најпрвин се пишува само Ж, а потоа, во втората половина од 13 век, се пишува само А за двата јуса. Во втората половина од 13 век среќаваме и неколку графички варијанти за Ж и А, или, пак, триаголникот на Ж е толку мал, што тешко се разликува од А.

Оваа група текстови со само еден јус, во споредба со ракописите каде е одразено мешањето на носовките, според Шчепкин⁶ е исто толку архаична во графиката и јазикот, но попримитивна во правописот, т.е. има упростоено нормирање. Оваа констатација се потврдува со фактот што двата системи се среќаваат истовремено, во еден ист ракопис. Најстар пример за ова е *Охридскиот ап.* во кој кај едниот пишувач има само Ж.

По појавата на еднојусови ракописи, како следна фаза е снижувањето на артикулацијата на носовките. Така, вокалниот дел на носовката од преден ред клонел кон широко е (ѣ) и во мак. ракописи од крајот на 12 и почетокот на 13 век имаме примери на деназализација на А и совпаѓање со ѣ. Сп. во *Добром сѣмѣ, свѣтѣ* (за свѣтѣ), *пѣтѣль* (за пѣтѣль), а особено многу примери на бележење ѣ м. А и обратно среќаваме во *Job* — *врѣмѣ, вѣрѣмѣ, сѣмѣ, мнѣ* (за мнѣ), *бѣрѣж, молѣрѣж* итн.

Додека носовката од преден ред А речиси на целото македонско јазично подрачје денес се заменува со е, кај носовката од заден ред Ж процесот на развој во македонскиот јазик бил многу посложен. И овде дошло најпрвин до спуштање на вокалниот дел на Ж, но во мак. говори (освен во дебарски *Дримкол*, каде има *зѣв, јѣже, пѣт* и во случаите каде Ж е од А — *јѣзиѣ*, како и 4 села во Струшко — Вефчани, Мали Влаи, Радожда, Лин, каде по лабијален конс. Ж>Ф — *пѣт, мѣна*) оваа носовка не преминала во широко ѣ, ами во А (Ж>У во сев.мак. говори, Ж>Ъ на пр. во охридскиот и дебарскиот, Ж>О во малореканскиот или долнопреспанскиот говор).

⁶ В. Н. Щепкин (в. заб. 5), 65.

БРАТАЕ, РАЗДАЛИ, ВНАЕЦЪ, ИЦАЛЕНИЕ, или на кр. од зборот — НОЪА, ВЪ УРЕВЪА, КЪ МНА, НА БРАТЪА и др. (примерите се од К. Мирчев, *Историческа граматика на българския език*, София 1963, 107).

Од втората половина на 13 век меѓу другите карактеристични црти на македонските ракописи спаѓа и мешањето на Ъ1 со И. Совпаѓањето на Ъ1 со И веројатно се извршило кон крајот на 12 или почетокот на 13 век и, како некои други фонетски процеси (како на пр. процесот на деназализација), го следи правецот север-југ. Ќе наведеме примери за вакво мешање од повеќе македонски ракописи од 13, 14 и поч. на 15 век: *Paг* — вѣуни, нарицаеми ись, и ми вѣмь, прославы; ; *Job* — оѣбыли, смртѣ (ген. едн.), вѣ шѣы, выждж, прѣрѣы, празнѣикъ, ижеавенѣе, есѣи (обратна замена ѣи во и е ретка) — (псалтирь, пастири, равини, поѣстини, ѣетири); *Маг* — вѣ поѣстины, вѣпыащааго, плоди, негасимимь, выдѣшж, вѣ црѣвы; *Стам* — ш приѣмѣшѣѣѣ, ижедетѣ, ш седмиѣѣ хлѣбѣ, нарѣшѣи; *Добреѣи* — живѣ, вѣжедетѣ, нинѣ; *Краг* — вѣриати, вѣ поѣстины, мноѣы, ѣнѣсты, вѣѣмы (2 л. ед. имп.), вѣ црквы, празнѣикъ, оѣмирами, мнѣте, моѣсеовѣ, еѣреискиѣ.

Во повеќето мак. ракописи епентетското Л се испушта. В. Јагиќ претпоставува дека и во почетокот на 12 век, кога е пишувано *Добромировото еб.*, епентетското Л веќе не се изговарало, но продолжува во некои случаи да се пишува по традиција.⁸

Ќе наведеме примери со испуштено епентетско Л во повеќе мак. ракописи: *Добром* — приѣмѣ, прославыѣ, оставенѣе, ослабеномоѣ, иѣкова (придавка); *Стам* — ѣеме, шслабенѣ, прѣстѣпени, поставѣатѣ, вѣзлѣоѣбенѣ, шѣѣѣматѣ; *Job* — епентетското Л редовно се испушта (вѣзлѣобенѣ, ослабенѣ, прѣставенѣе, кораѣѣ, ѣемѣ, дрѣвыѣ); *Бол. пс.* — прославыатѣ, слѣшлѣеми, или ѣемиѣ; *Деч. пс.* — вѣзлѣобенѣ, шслабенѣ, шставена, шзловена, оѣподобѣ сѣ, приѣемиши, ѣеметѣ, ѣемѣ, шт ѣемиѣ; *Хлуг. гр.* — проѣоѣенѣе, оѣловенѣе, ижеавенѣе; *Охр. ап.* — ослабенѣ, прѣпрославенѣ, коѣпени, посрамени, вѣзлѣовене, дрѣзновенѣе; *Струм. ап.* — ѣемѣ, ѣемѣ, ѣемиѣ; *Слѣпч. ап.* — во вториот дел од ракописот епентетското Л се среќава, но во првиот дел тоа е многу ретко. Во тој поглед *Слѣпч. ап.* е поконзервативен и од *Добром* и *Верк. еб.* и се придружува кон ракописите како *Григор. пар.*, *Погод. пс.* и др.

⁸ V. Jagić, *Evangelium Dobromiri, ein altmacedonisches Denkmal der kirchenslavischen Sprache des XII Jahrhunderts*, Wien 1898, т. I, 35.

Во категоријата на бројот се забележуваат некои несогласувања. Покрај неправилната конгруенција во број, колебањата се јавуваат меѓу употребата на еднина или множина, или меѓу употребата на множина или двоина. Граматичкото согласување меѓу предметот и прирокот може да биде заменето со логичко согласување.

Двоината почнува да се губи и во деklinацијата и во коњугацијата. Примери за замена на двоински форми со множински среќаваме и во ракописите од 11 век. Двоинските форми најдобро се пазат кај именките пред кои стои бројот два и кај именките што означуваат пар.

Во поглед на употребата на падежите, интересни се оние случаи што сведочат за расколебување на стариот падежен систем. Несогласувањата во падеж се во споредба со несогласувањата во род и број во македонските ракописи многу почести, што укажува на загубениот усет за правилна употребата на падежите.

Добромировото ев. нема признаци за распаѓање на падежниот систем.⁹

Примерите за мешање на падежните форми што ги среќаваме во *Охридскиот апостол* можеби спаѓаат во најстарите и претставуваат почеток на образувањето на една општа падежна форма. Меѓутоа, во живиот говор овој процес можел да почне порано и се одвивал во правецот запад-исток, т.е. почнал порано во македонските, а подоцна во бугарските говори.¹⁰

Во *Болонскиот псалтир* има некои морфолошки црти што претставуваат преоден период. Ке ги наведеме на пр. совпаѓањето на локативната и инструменталната форма кај придавките и заменките од машки и среден род еднина, мешањето на генитивната и акузативната форма во конструкции со негација, мешањето на посвојниот генитив со посвојниот датив, формите на акузатив едн. место генитивните и дативните форми од именките на *a*-основа и мешањето на номинатив-акузатив кај сложените придавски форми.

Меѓутоа, во *Бол. пс.* има само упростување, а не и распаѓање на падежниот систем. Во мак. ракописи што се препишани во втората половина од 13 век и подоцна има веќе распаѓање на старата падежна флексија. Како последица на заемното влијание и мешање на различните флексивни типови и поради честото грешење во падежните наставки со исти функции доаѓа до изедначување на некои падежни форми, при што најрано исчезнале локативот и инструменталот што се употребувале во старословенскиот главно со предлози.

⁹ В. Н. Щепкин (в. заб. 5), 67.

¹⁰ С. М. Кульбакин, Охридская рукопись апостола конца XII века, Български старини, кн. III, Софија 1907, CXI и CXII.

Ќе наведеме примери за неправилна употреба на падежните наставки во повеќе мак. ракописи: *Job* — и волѣ его творитъ, видѣль еси глѣи с тобож, видите како никакаже пользж естъ, шт сьньмиши ижденжть, по възмжшение воды, прѣжде праздныкъ пасцѣ; *Мак* — и родить снь, дондѣже роди снь свои прѣвѣнецъ, шт сьньмиши ижденжть; *Крат* — не можете слышати словеси моего; *Раг* — близъ поустынь, никакоже польза естъ; *Добреју* — варити на шнз полоу, посла кз тажатедем рабзы да шт тажатедеи приметъ плодз, до врьженне камени, снове ваши о комз бѣсз изгонжтз бѣсзы, и извѣ възнз изъ весь, прѣжде въздвигенне крста, како роди сѧ улѣкз на свѣтъ въз мирь, дивншж сѧ ш глѣанзиржз ѿ пастыри к нимз; *Охр. ап.* — ѿ дѣбаніе; *Верк. ап.* — ѣь да го прости на сеи сѣве и на боудещи; *Струм. ап.* — наследн(и)ци бждемъ по оупованне жизни вѣунѣи; *Бол. пс.* — и ш мантизмз мон меташж жребнж; *Григор. пар.* — въз потз лица твоего ѣси жлѣвз твои; *Хлуд. пар.* — шста единзное и сжшыи с нимъ въз ковуегз, изиди ш землѣ свога, до четвѣрты роѣ, вьврѣгошж ж посрѣ пещь шгньныж; *Хлуд. гр.* — ѿ сестрж.

Покрај мешањето на основите и на падежните наставки, распаѓањето на падежната флексија во мак. текстови од 12, 13 и 14 век се одразува и во замeнaтa на падежите со аналитички предлошки конструкции, особено покрај некои глаголи. Синтаксичката улога и семантиката на падежите преминува на предлозите и како краен резултат во современиот македонски јазик предлозите претставуваат еден систем што ја заменува старата падежна синтакса.

Зачетоците на постпозитивниот член ги наоѓаме уште во старосл. период. Понатаму, додека во другите словенски јазици нема член во постпозитивна употреба, во македонските и во бугарските ракописи се забележува зголемена фреквенција. Ќе посочиме примери од некои мак. ракописи: *Добром* — образосъ, миросъ, родосъ, гласосъ, стоуденецосъ, работъ, денотъ; *Добреју* — улвкотъ, праздникотъ, денотъ, стоуденецосъ, вѣдѣваше же юда прѣдаж его мѣстото (J 18,2), членувана придавска форма — зльштз рабз.

Во мак. ракописи не се ретки кратките и контрахираните придавски форми. Сп.: *Job* — гласомъ великомъ, страхомъ великомъ, добромъ срдцемъ и чистомъ, отъ доухъ нечистъ, шт много враучъ; *Деч. пс.* — недостонны рабъ, азъ грѣшни, јединоуады шче, млрды, праведни, темни, вышни; *Сл. на Ефрем Сирин* — странны, сты, грѣшны и неразоумны, славы и присно оунылы, урѣтог

НЕКЕСНЫ, ЗНОИ ДНЄВНЫ, ДЊЬ СЖДНЫ, ПОМЫСЛЬ ЛЖКВЫ, ЦВЄТЬ ОУТЪРНИ; *Григор. минеј* — ВЪСПЄТЫ, ПРЕСЛАВНЫ.

Во македонските ракописи од т.н. среден период ИЖЕ е најчесто употребаната анафорска замена. Меѓутоа, се забележува една тенденција за обопштување на една генерализирана форма. Така, формата од машки род ИЖЕ ја претпочитаат на пр. *Раг, Добрејш, Крат, Охр. ап., Вран. ап., Струм. ап., Карп. ап.*, а на формата од среден род ЕЖЕ ѝ даваат предност *Добром, Слеч. ап.* и др.

За обопштувањето на само една форма за заменката ИЖЕ постои мислење дека, иако во текстовите од т.н. среден период се пишува редовно, во народниот говор оваа замена веќе не се употребувала. Според други, обопштувањето на една генерализирана форма за ИЖЕ не ја означува загубата на оваа замена во народниот говор, туку е почеток на тенденцијата за создавање во современиот мак. јазик релативни замени од типот на заменката 'што', во кои не е изразен родот, бројот и падежот.

Под влијание на балканската јазична средина во современиот мак. јазик е обично удвојувањето на предметот. Се јавува редупликација на дативните и акузативните форми кај личните замени. Примери за ова наоѓаме во повеќе мак. ракописи. Сп. на пр. во *Деч. еб.* — УАДО ШПОЦШАЖТЪ ТИ СА ТЕБѢ ГРѢСИ ТВОИ.

Во старословенскиот може да се искаже присвојност со придавка, посвоен генитив и посвоен датив. Меѓутоа, во ракописите од тој период што се препишани на македонско јазично подрачје се забележува замена на генитивот со дативот (сп. во *Мар* — СЊВЕ СВѢТОУ, ОСТАВЛЕНЕ ГРѢХОМЪ).

За македонските ракописи, почнувајќи од *Добром* (поч. на 12 век), како специфична карактеристика е зачестената употреба на дативот со посвојно значење наместо поранешниот посвоен генитив.

Во современиот мак. јазик и посвојниот генитив и посвојниот датив се предава со предлозите *на, од* + генерализираната падежна форма.

Во денешните мак. дијалекти најбројни се остатоците од дативни форми. Покрај преземањето од страна на дативот на семантичката и синтаксичката служба на поранешниот посевен генитив, во мак. ракописи има зачестена употреба на дативот во апсолутни конструкции.

Апсолутно употребениот падеж се одликува со постојана структура, т.е. со постојан редослед на зборовите. Така, апсолутниот датив станува синтаксичка, а подоцна и лексичка синтама со константен состав, карактеристична само за писмениот јазик. Денеска не се среќава апсолутниот датив во ниеден словенски јазик.

Конструкциите со адноминален датив добро ги познавале словенските јазици. Меѓутоа, подоцна се заменуваат со генитивни конструкции, а се задр-

жуваат само во македонскиот и во бугарскиот јазик. Кратките заменски форми *ми, ти*, што ги наоѓаме во овие јазици се најстари токму во оваа функција. В. Јагиќ смета дека адноминалниот датив спаѓа меѓу карактеристичните црти на старословенскиот јазик што укажуваат на неговата балканска провениенција.¹¹

Како секундарно влијание на балканската јазична средина врз македонските и бугарските говори се смета и употребата на кратките дативни форми од личната заменка место посвојната заменка (сп. уште во *Асем* J 15,8 *вѣдѣтѣ ми оуѣвѣнци ꙗвѣнѣсѣдѣ ѣмои мадрѣти*) и засилувањето на посвојната заменка со дативот од личната заменка од типот *свои, си*.

Мешањето на акузативните и локативните форми во мак. ракописи доаѓа поради изгубениот усет за движење и мирување, т.е. не се разликува категоријата за правец и категоријата за место. Покрај тоа и предлозите со исто значење (*вд, на*) што може да управуваат и акузатив и локатив придонесле за замената на акузативот со локативот.

Примери за губењето на наставката *-тѣ* во 3 л. едн. сег. вр. наоѓаме уште во старословенските ракописи, но тоа не е кирилometодиевска црта, туку подоцнежна.¹² Во македонските ракописи, следејќи го правецот исток-запад, формите без наст. *-тѣ* се поретки и во текстовите од охридскиот книжевен круг, препишани во 12 и 13 век, овие форми се сведуваат само на неколку примери, што одговара на денешната состојба во охридскиот говор, каде се чува наст. *-т* во 3 л. едн. сег. вр. Додека на пр. во *Бол. пс.* (сп. *ѣ, нѣ, достон*) или во *Охр. ап.* (сп. *ѣ, вѣдѣ*) има само одделни примери, во *Струм. ап.* или во *Појод. пс.* ваквите форми се доста чести.

По губењето на крајните ерови совпаднале формите за 1 л. едн. и 1 л. мн. сег. вр. кај атематските глаголи. За да се отклони оваа омонимија, во текстовите од охридскиот круг кон 12–13 век во 1 л. мн. се јавува наст. *-ме*. Сп. во *Job* (кланѣме *сѣ*), *Бол. пс.* (*ѣсме, вѣме, исповѣме сѣ, имаме, быхоме*), *Охр. ап.* (*ѣсме, имаме, даме, ѣме, вѣроѣме*). Денеска наставката *-ме* во 1 л. мн. сег. вр. ја познаваат сите мак. говори освен некои северни, каде има наст. *-мо*.

Во 3 л. мн. сег. вр. кај глаголите од првите три групи по Лескиновата поделба имало наст. *-ѣтѣ*, а кај глаголите од IV група и кај атематските глаголи (освен *сѣтѣ* и *имѣтѣ*) наст. *-ѣтѣ*. Во денешните мак. говори од западното подрачје кај сите глаголи се обопштила наставката *-ет* (од *-ѣтѣ*), додека во повеќето наши говори се обопштила наставката *-ат* (од *-ѣтѣ*).

¹¹ V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Берлин 1913, 279–280.

¹² J. Kurz, *Učebnice jazyka staroslověnského*, Прага 1969, 119.

Во повеќе мак. ракописи се употребуваат сложени конструкции за идно време (сп. во *Струм. ап. — не имамъ тебе штавити*).

Покрај промените за кои веќе стана збор (расколебаноста во употребата на именските форми на глаголот, употребата на сложени форми за идно време, удвојувањето на предметот и др. во мак. ракописи има и други отстапувања во расчленувањето на реченицата што се типични за современиот мак. јазик, како на пр. употребата на помошниот глагол **БЪТИ** пред глаголот во перфектот и на заменски форми пред личната форма на глаголот.

Класификацијата на лексичките варијанти може да се врши од различни аспекти. Има варијанта што се последица од разни грчки предлошки, но има и варијанти што се објаснуваат со историјата на словенскиот превод.

Познато е дека основата на кирилometодиевскиот превод на евангелието ја сочинува говорот на македонските Словени од околината на Солун во неговата форма од втората половина на 9 век.

Во моравската и панонската област доаѓа до првите систематски измени и во текстот на евангелието навлегува западнословенска лексика. Црковните книги што биле по 885 год. донесени во источна Бугарија подлежат на нова редакција. Освен истиснувањето на т.н. моравизми, во источна Бугарија се отфрлаат и некои зборови од првобитниот превод, што значи дека тие зборови биле за ова јазично подрачје туѓи.

Во споредба со преславската, охридската книжевна школа се одликувала со поголема конзервативност, со што можат да се објаснат многубројните лексички архаизми во македонските ракописи, а исто така и големиот број грцизми.

Меѓу лексичките паралели посебно се интересни оние што се употребуваат по традиција во определена група текстови за разлика од друга група, а исто така и оние што навлегуваат од говорот на препишувачот и се сметаат за индивидуални особености на дадениот текст.

Споредувајќи ги текстовите од преславската со текстовите од охридската книжевна школа, се забележуваат некои лексички дублети што се поврзани со едната или со другата од нив. Така, на охридските лексички варијанти **БЪЛАГАТИ СѦ**, **ГОЌМЪНО**, **ДОСТОЌНИЕ**, **ДРЪНОЛЬ**, **ДРАСЕЛЪ**, **ЖРЪТВА**, **ИСКОНИ** текстуално им одговараат преславските лексички варијанти **ПОГРЪЖАТИ СѦ**, **ТОКЪ**, **НАСЛѢДНЕ**, **ЖРЪДЪ**, **СѢТЪНЪ**, **ТРѢВА**, **ИСПРЪВА**. Едниот од овие лексички дублети (обично охридскиот) може да биде општословенски. Така, лексичкиот израз што пред тоа бил својствен само на еден дијалект, откако навлегол во текстовите, обично не се сметал за дијалектно детерминирана лексика, туку станувал составен дел на старословенската јазична норма.

И покрај конзервативноста на македонските текстови, сепак и во нив може да се издели уште еден редакциски слој, т.е. оние лексички особености што потекнуваат од последните препишувачи и како контекстуални синоними се јавуваат само во текстовите од македонска јазична редакција. Сп.: Мр 4,38 **НА ВЪЗГЛАВЪНИЦИ** *Мар Добром Мак Крат*, **ПОДЪВЪЗГЛАВЪНИЦИ** *Раг*; Мр 14,13 **СКЖДЪЛЪНИЦЪ** *Мар*, **СНОУДЪЛЪНИЦИ** *Раг*, **СКЖДЕЛНИЦЪ** *Мак*, **СКЖДЪЛНИЦЪ** *Добреју*, **СКЖДИЛНИЦИ** *Крат*, **ЗЪДЪНИЦИ** *Добром*; Л 5,19 **СКЖДЕЛЪ** *Мар*, **СТРОПЪ** *Добром Раг*, **СКАДЪЛНИИ** *Мак*, **ОКОНЦЕ** *Јоб*; Л 16,24 **КОНЕЦЪ** *Мар Добром Јоб Мак*, **КОНЦЪ** *Раг*, **КРАН** *Крат*; Л 21,2 **ДЪВЪ ЛАПЪЦЪ** (грч. λεπτά δύο) *Добром*, **ДЪВЪ ЛЕПТЪ** *Мар Зопр Асем Крат Мак*, **ЦАТЪ** *Раг Добреју*, **МЪРЪ** *Сав*; Ј 6,35 **НИКОГДАЖЕ** *Мар Добреју Крат Раг*, **НИКОГАЖЕ** *Добром*; Л 7,3 **ПОСЪЛА** *Мар*, **ПОСЛА** *Добром Крат Мак Раг*, **ПОУСТИ** *Раг*; Л 4,9 **НИЗЪ** *Мар Добром Добреју Крат Мак*, **ДОЛОУ** *Раг*; Л 8,23 **ВЪЕДЪ** *Мар*, **ВЪНИДОША** *Добром*, **ПРЪНАХАША** *Раг*, **ПРЪНДОША** *Крат*, **ПРИДОШЪ** *Мак*; Л 17,28 **ЗЪДААХЪ** *Мар Добром*, **ЗДААХЪ** *Раг*, **З(А)А-АХЪ** *Мак*, **ЗЫДААХЪ** *Крат*, **ГРАЖЪДААХЪ** *Добреју*; Л 10,31 **ПРИКЛЮЧУАЮ** *Мар Јоб*, **ПРИЛОУЧЪЮ** *Добром Добреју*, **СЛОУШАЖ** *Раг*, **СЛОУЧЮ** *Мак*, **ПРИКЛЮЧЕНИЮ** *Крат*.

На крајот сакаме да забележиме дека во овој прилог ги опфаќаме само ракописите од т.н. среден период, т.е. од 12 до поч. на 15 век. Кога сакаме да ги изделиме ракописите од македонска јазична редакција, треба да ги имаме предвид сите погоре наведени и уште некои фонетски, морфолошки, синтаксички и лексички карактеристики на ракописот како целина, а не да изделуваме само некои од нив.

Список на користените ракописи и нивните скратенки

1. *Мариинско евангелие* – *Мар*
2. *Зографско евангелие* – *Зогр*
3. *Асеманово евангелие* – *Асем*
4. *Савина книга* – *Сав*
5. *Радомирово евангелие* – *Раг* – 13 век, ЈАЗУ III б 24 (Михановиќ 6), 182 листа;
6. *Добромирово евангелие* – *Добром* – Публична библиотека Салтиков-Шчедрин, Ленинград, Q п I 55, 183 листа и Библ. на манастирот Св. Катерина на Синај бр. 43, 23 листа, 12 век;
7. *Добрејшино евангелие* – *Добрејш* – 13 век, Народна библиотека, Софија, бр. 307 (17), 127 листа;
8. *Стаматово евангелие* – *Стам* – 13 век, Публична библиотека Салтиков-Шчедрин, Ленинград, Собр. Арх. общ. 338, 22 листа;
9. *Кратовско евангелие* – *Крат* – 14 век, Народна и универзитетска библиотека, Скопје, MS 20, 151 лист;
10. *Евангелие на поп Јована* – *Јов* – 13 век, ЈАЗУ III с 1 (Михановиќ 33), 133 листа;
11. *Четвороевангелие македонско* – *Мак* – кр. на 14 или поч. на 15 век, ЈАЗУ III б 7 (Михановиќ 15), 145 листа;
12. *Охридски апостол* – *Охр. ап.* – 13 век, Ленинова библ., Москва, собр. Григоровича 1695, 112 листа;
13. *Вранешнички апостол* – *Вран. ап.* – 13 век, ЈАЗУ III а 48, 26 листа;
14. *Карпински апостол* – *Карп. ап.* – 14 век, Државен историски музеј, собр. Хлудова 28 I 101, 168 листа;
15. *Струмички апостол* – *Струм. ап.* – 13 век, Народен музеј во Прага, IX, Е 25, 88 листа;
16. *Слепченски апостол* – *Слепч. ап.* – 12 век, Публична библиотека Салтиков-Шчедрин, Ленинград, F п I 101 и 101 а, 130 листа; Ленинова библ., Москва бр. 1696, 6 листа; Ракописен оддел на Библ. АН СССР, Ленинград, собр. на Срезневски бр. 24.4.6, 1 лист; Народна библ., Пловдив, 9 листа;
17. *Битолски триод* – *Бит. тр.* – 12 век, Софија, БАН 28, 101 лист;
18. *Копитаров триод* – *Коп. тр.* – 13 век, Народна и универзитетска библ., Љубљана, Коп. 9, 72 листа;
19. *Орбелски триод* – *Орб. тр.* – 13 век, Публична библиотека Салтиков-Шчедрин, Ленинград, F п I 102, 241 лист;

20. *Хлудов триод* – *Хлуд. тр.* – 13 век, Државен историски музеј бр. 133, Москва, 191 лист;
- 21: *Шафариков триод* – *Шаф. тр.* – 12 век, Публична библ. Салтиков-Щедрин, Ленинград, бр. F п I 74, 157 листа;
22. *Болонски псалтир* – *Бол. пс.* – 13 век, Универзитетска библ. во Болоња, бр. 2499, 264 листа;
23. *Погодинов псалтир* – *Пог. пс.* – 12 век, Публична библиотека Салтиков-Щедрин, Ленинград, Погод. 8, 278 листа;
24. *Радомиров псалтир* – *Раг. пс.* – 13 век, Зографски манастир на Атон; 1 лист во Публичната библ. Салтиков-Щедрин, Ленинград, бр. Q п I 11;
25. *Дечански псалтир* – *Деч. пс.* – 13–14 век, Публична библиотека Салтиков-Щедрин, Ленинград, Гилџф. 17, 201 лист;
26. *Премчански октоих* – *Премч. окт.* – 13 век, Народна библиотека, Белград Р–104, 23 листа и *Кичевски октоих*, Музеј српске православне цркве, 65 листа (два дела од ист ракопис, познат и како *Македонски октоих*);
27. *Хлудов паремејник* – *Хлуд. пар.* – 13 век, Државен историски музеј, Москва, собр. Хлудова 142, 171 лист;
28. *Григоровичев паремејник* – *Григор. пар.* – 12 век, Ленинова библиотека во Москва, Румјанцевски музеј бр. 1685;
29. *Слоба на Ефрем Сирин* – *Сл. на Ефрем Сирин* – 14 век, Публична библиотека Салтиков-Щедрин, Ленинград (Гилџф. 20 има 7 листа, Гилџф. 60 има 4 листа);
30. *Сл. на Ефрем Сирин* – *Сл. на Ефрем Сирин* – од 1353 год.; поголемиот дел се чува во Народната библ. во Софија, бр. 297 (151), 1 лист во Народната библ. во Белград, бр. 433 (237), 1 лист во Публичната библиотека Салтиков-Щедрин во Ленинград, бр. F п I 63; вкупно 115 листа.

S a ž e t a k

JEZIČNE OSOBINE SPOMENIKA ZA
RJEČNIK MAKEDONSKIH CRKVENOSLAVENSKIH RUKOPISA

U ovom prilogu razgledani su samo rukopisi tzv. srednjeg perioda, tj. od 12. do početka 15. stoljeća.

Nema oštre granice između staroslavenskih kanonskih rukopisa koji su nastali na makedonskom terenu i makedonskih crkvenoslavenskih rukopisa koji i dalje čuvaju ćirilometodijevski karakter. Međutim, i pored težnje prepisivača i redaktora da ne mijenjaju tekst koji su imali pred sobom, zbog ne uvijek točne predodžbe o normama literarno-pismenog jezika i pravopisa, ipak unose u novi prijepis dijalekatske osobine svog govora i tako se narušava stari sistem. Neke crte iz narodnog jezika koje su u staroslavenskim rukopisima s makedonskog terena samo zabilježene i sreću se samo u pojedinim primjerima, u makedonskim rukopisima od 12. do 14. stoljeća dolaze više do izražaja ili se već prihvaćaju kao norma. Komparacijom jezičnih osobina većeg broja makedonskih rukopisa pokušavaju se ustanoviti sistemi koji se pojavljuju kao kronološki slojevi ili utjecaji.

U makedonskim rukopisima inovacije su najviše primjetne u fonetici, a manje u morfologiji, sintaksi i leksiku. Zanimljivo je primijetiti: dok se prema fonološkom sistemu može odrediti dijalekatsko područje i izvršiti ubifikacija rukopisa, u morfologiji (osim u nekim iznimkama) su promjene zastupljene jednako u svim mak. rukopisima, nezavisno od književnog kruga kome pripadaju.

Htjeli bismo još primijetiti da prilikom izdvajanja mak. rukopisa treba uzimati u obzir njihove jezične karakteristike u cjelini, a ne da se izdvajaju samo neke od njih.

SLOVO

31

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1981.

S L O V O

**ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb**

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11

BROJ: 31

**Urednički odbor:
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ**

**Glavni urednik:
ANICA NAZOR**

**Odgovorni urednik:
BISERKA GRABAR**

**Tehnički urednik:
JOSIP MILIĆ**

Lektor tekstova na hrvatskom jeziku:

ZRINKA VUKOVIĆ

**Korektori:
JASNA VINCE, ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ**

**Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz financijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad
SR Hrvatske, SIZ-VII.**

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1982.